

Тотка Григорова (София, България)

ИКОНАТА „СВ. БОГОРОДИЦА С МЛАДЕНЕЦА НА ТРОН И СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ ОТ ЖЕЛЯЗНАТА ЦЪРКВА В ИСТАНБУЛ

Иконостасът на българската църква „Св. Стефан“ в Истанбул в централния кораб е увенчан с икона, на която са изобразени славянските просветители св. Кирил и св. Методий, коленичили пред св. Богородица с Младенеца на трон. Иконата се отличава със своето интересно композиционно решение, както и с позицията си в храмовото пространство. Това нехарактерно включване на Солунските братя в богородична икона повдига редица въпроси, основен сред които е може ли да бъде намерен иконографски паралел, първоизточник или какво е повлияло за подобно композиционно решение.

Идеята за създаването на български храм в столицата на Отоманската империя има своята дълга история. От 40-те години на XIX в. започват активни действия за нейното осъществяване от страна на цариградските българи. Първата официална стъпка е направена през септември 1844 г., когато йеромонах Иларион Стоянов (от 1858 г. епископ Иларион Макариополски) (1812–1875) подава меморандум до Високата порта с искане за разрешение за построяване на български храм. През следващата 1845 г. архимандрит Неофит Хилендарски-Бозвели (1785–1848) подава отново молба до правителството с настояване за българска църква и българско училище (Темелски 2005: 26). Така през 1849 г. първата българска църква в Цариград, наречена „Дървената“, бива разположена в дарената за каузата къща на княз Стефан Богориди¹. Тържественото освещаване на храма, посветен на св. Стефан, е извършено на 9 октомври 1849 г. (Темелски 2005: 39).

¹ Стефан Богориди (1775–1859) предоставя горния етаж на къщата за нуждите на българското училище, чийто патрон били братята Кирил и Методий (Темелски 2005: 52).

През 1849–1850 г. се създава Цариградската българска църковна община, представлявана от общ събор на цариградските българи. Членове на общия събор са предимно видни членове на еснафите, търговското съсловие и други (Темелски 2005: 47)². Според устава този събор трябва да се събира веднъж годишно през месец април или на празника на св. Кирил и св. Методий – 11 май.

На 22 юни 1858 г. на общо събрание на цариградските българи е решено да се изгради нова каменна църква, която да бъде посветена на „Св. Троица“. Предвидено е тя да има два параклиса с патрони св. Стефан и св. Иван Рилски (Темелски 2005: 53; Иванова 2008). През 1859 г. е положен основният камък на новия храм, но е сменен покровителят на единия параклис – вместо св. Иван Рилски негови патрони стават Славянските просветители, братята св. Кирил и св. Методий (Темелски 2005: 55–56). В процеса на строителните работи поради технически проблеми на терена се налага строителството да бъде спряно. Нестабилният терен става причина да се вземе решение за издигане не на каменна, а на желязна църковна сграда, която при необходимост лесно би могла да се разглоби и монтира на друго, по-стабилно място. Така на 8 септември 1898 г. е осветена новата църква „Св. Стефан“, която е известна и с названието „Желязната църква“³. Архитект на сградата е Ховсеп Азнавур, църквата представлява трикорабна базилика с полуцилиндричен свод и петстенна апсида. Планът на иконостаса също е проектиран от Х. Азнавур, но се налага да получи и одобрението на проф. Покровски от Духовната академия в Санкт Петербург и архитект Котев от Санкт-Петербургската академия на изкуствата. Проектът е изпълнен от придворния фабрикант Николай Ахапкин. Типологията на иконостаса е съобразена с руските иконостаси от това време (Иванова 2000: 8)⁴. Изработката на иконите е възложена на московския живописец Лебедев (Темелски 2005: 82). За съжаление, иконите не са подписани, но името на автора им фигурира в документи, запазени от времето на създаването на храма (1896–1898 г.). В тези документи се споменава само фамилното име на художника, което впоследствие поражда необходимостта от уточнение, тъй като тогава в Русия работят двама автори с тази фамилия. В последно време църквата „Св. Стефан“ попада трайно във фокуса на научния интерес на Бл. Иванова в редица статии и в нейния труд „Българският архитектурен комплекс на Златния рог“ (Иванова 2020). В няколко публикации, които се

² За учредяването на Българската църковна община вж.: Младенова 2009.

³ Публикации за „Желязната църква“: Сапунов 1884; Бъчеваров 1898; Георгиев 1911; Стойнов 1923; Максим Пловдивски 1929; Сапунов 1999; Тунджер 2003; Темелски 1998; Темелски 2005; Иванова 2000; Иванова 2000а; Иванова 2001; Иванова 2003; Иванова 2008; Иванова 2010; Иванова 2020.

⁴ За руския иконостас вж. Бусева-Давыдова, Ванеян 2014.

фокусираат върху иконостаса на църквата, Бл. Иванова установява въз основа на стилови белези, че иконите са дело на руския художник-передвижник Клавдий Василиевич Лебедев (1852–1916). Той е възпитаник на Училището за живопис, скулптура и архитектура в Москва (1875–1881), където негови учители са Е. Сорокин, В. Петров и В. Маковски. От 1890 до 1894 г. той е преподавател в същото учебно заведение⁵, през 1897 г. става дописен, а от 1906 г. и редовен член на Императорската академия на изкуствата, като междувременно се присъединява към Обществото на передвижниците, по това време са създадени и иконите от църквата „Св. Стефан“ в Истанбул (Иванова 2000: 26).

Настоящата статия е насочена към една от иконостасните икони, която се отличава със своята интересна и нехарактерна иконография. Тя увенчава иконостаса в централния кораб и изобразява св. Богородица с Младенеца на трон, с коленичили пред нея св. Кирил и св. Методий (Обр. 1). Тя заема мястото, на което в руските иконостаси обикновено е разположена икона на Христос Пантократор или Велик архиерей (Иванова 2001: 12). Иконата е със симетрична композиция, св. Богородица Всецарица е разположена в центъра, фронтално, седнала върху престол. В нея, пред гърдите ѝ седи малкият Христос с разтворени настрани ръце, с длани обърнати към зрителя. Ръцете на Девата също са разтворени встрани, с обърнати надолу длани, над разположените пред нея фигури на св. Кирил и св. Методий. Славянските просветители са коленичили, св. Кирил е вляво, по-млад, с монашески одежди и със свитък с азбуката в ръка. На него се четат само някои от буквите. Св. Методий е с бели богослужебни одежди, по-възрастен, с побеляла коса и брада, а в лявата си ръка държи свитък с текст от Евангелието на Йоан (1:1) (Обр. 2).

Ω̅ Ι̅Ω̅Λ̅Ι̅Ν̅Ν̅Α
 Γ̅Λ̅Λ̅Β̅Λ̅ Ḃ̅. Ζ̅Α̅Υ̅Λ̅Λ̅Ο̅ Ḃ̅.
 σ̅τ̅. Ḃ̅.
 Β̅Ζ̅ Ν̅Α̅Υ̅Λ̅Λ̅Υ̅ Β̅Υ̅
 Σ̅Λ̅Ο̅Β̅Ο̅, ι̅ Σ̅Λ̅Ο̅Β̅Ο̅
 Β̅Υ̅ Κ̅Ζ̅ Β̅Γ̅Ϟ̅, Ḃ̅
 Β̅Γ̅Ζ̅ Β̅Υ̅ Σ̅Λ̅Ο̅Β̅Ο̅.

⁵ Вж. Иванова 2000: 8; Иванова 2001: 12; Иванова 2003: 74–77; Лебедев.

Този вариант на визуално представяне на светците по отношение на облеклото и на възрастовите им характеристики е продиктуван от най-разпространените примери в иконографията на Славянските просветители в Русия по това време⁶. В тях обикновено св. Кирил е представен в тъмно монашеско расо, по-млад, а св. Методий е с богослужебни одежди и по-възрастен, с побелели коса и брада⁷. Светителските фигури най-често са разположени фронтално, в статични пози, а вариации се срещат в атрибутите, които държат и в задния план⁸. Текстът, който е изписан на свитъка в ръката на св. Методий също е обичаен за руската иконография и се среща както в иконите, така и в гравюри⁹.

За да бъде разчетено това композиционно решение, най-напред трябва да се обърнем към иконографията на св. Богородица. Божията майка, сед-

⁶ Относно иконографията на Солунските братя, разпространена на руска територия, учените са единодушни, че в нейната основа е балканската традиция (Шалина 2013: 84). Според Ат. Божков в най-ранните изображения на Кирил и Методий в руското изкуство могат да се търсят влияния от български модели (Божков 1989: 72). Характерна особеност на култа, разпространен в Русия е, че почитта по отношение на св. Константин-Кирил Философ е по-разпространена, отколкото тази към св. Методий (Паскалева 1995: 275). Във времето на Руско-турската освободителна война (1877–1878) се забелязва повишен интерес към образите и мисията на солунските братя (Шалина, Иванникова 2018). Въпреки отбелязания нюанс по отношение на различната почит към светците в Русия, свидетелство за значението и силния култ към равноапостолите на българска и на руска територия е поръчката за изписване на двадесет образа на св. Методий в България по случай 1000-годишнината от смъртта му. Те са предназначени да бъдат изпратени в Русия. Тази задача Софийската община възлага на възрожденския зограф Иван Доспевски през 1885 г. (Василиев 1965: 429).

⁷ Традицията за изобразяване на св. Кирил и св. Методий следва описанието в зографските ръководства – т.нар. подлинници. В една редакция от XVIII в. за датата 11 май се появява описание на Кирил и Методий, което става характерно за последващите векове (Шалина, Иванникова 2018). Важно е да бъде отбелязано, че в описанието на св. Кирил в някои от подлинниците се забелязват определени разлики, изразяващи се най-вече във възрастта на светеца. В подлинник, издаден през 1874 г., той е описан „подобиемъ старъ“ (Филимонов 1874: 271, 342), а в по-късно издадения Подлинник на руски професор Фартусов, съставен на базата на подлинници от XVIII в., св. Кирил е на средна възраст, с уточнение 42 години (Фартусов 2002: 276).

⁸ Атрибутите, рисувани в ръцете на светците, обикновено са затворени (в най-ранните известни изображения) или отворени книги, кръст, причастен потир и най-често разгърнат свитък с изписана на него азбука. Задният план бива едноцветен (с равен тон или позлатен), пестелив интериор, при който са загатнати само настилката по терена или природният пейзаж. (Много често той е представен като хълм, на който са стъпили светците, а от него извира две реки.) За иконографията в Русия вж: Шалина 2013; Иванникова 2013; Шалина, Иванникова 2018.

⁹ Примери могат да се видят в гравюра, рисувана през 1862 г. от художника Павел Маков, която е била отпечатана през 1863 г. от гравьора Павел Куренков в типографията на И. Марков (Гергова 1993: 6) и в икони от 1885 г. (Иванникова, Кириченко, Петраков, Шалина 2013: 118, обр. 5, 119, обр. 6, 120, обр. 7, 121, обр. 8, 122, обр. 9).

нала на престол, се появява в изобразителните паметници още в ранните векове и става често използвана иконописна схема (Кондаков 1914: 167)¹⁰. Понякога при нея към централната фигурална група са добавени ангели, или предстоящи пред Богородица светци¹¹. Така оформената композиция се характеризира като молителен тип в иконографията на св. Богородица (Кондаков 1914: 303–304)¹². Сред разновидностите на нейните образи голямо значение получава иконографията от типа „Богородица милосърдна“, при която Богородица е облечена в царски одежди. В Русия са известни множество чудотворни икони от този тип (Кондаков 1914: 301–303). През XIII в. е разпространен т.нар. Никопейски тип на св. Богородица, при който Дева Мария държи младенца в скута си, обърнат фронтално към зрителя с благославящ жест (Кондаков 1915: 341)¹³. А през XV–XVI в. критските иконописци и венецианските художници се стараят в иконите на Богородица на трон да изобразят непременно предстоящите пред нея светци. Най-разпространен в творбите им е сюжетът св. Богородица на трон с пророците Давид, Соломон, Исаяя и Данаил (Кондаков 1910: 90).

В руската иконографска традиция образът на св. Богородица с Младенеца на трон с предстоящи пред нея светци също е широко употребявана композиционна схема. Тя е изобразявана както самостоятелно, така и като централна фигурална група в много икони, при които са включени и други групи от персонажи. Икони, следващи това композиционно решение, се съхраняват във Владимиро-Суздальския музей: „Богородица Печорска“ (XVIII в.) от Ефим Денисов (Быкова, Чижикова 2009: 36), многофигурната композиция „Св. Богородица Печорска с киевски светци“ (1724 г.) от Ки-

¹⁰ Като ранни примери могат да се дадат изображенията от Санта Мария Маджоре в Рим, където Богородица е изобразена на престол в сцената „Благовещение“ (Кондаков 1914: 111–112, обр. 78, 80); св. Богородица с Младенеца на трон в базиликата на св. Аполинарий Нови в Равена (VI в.) (Кондаков 1914: 172, обр. 95); сирийска миниатюра от 989 г. (Кондаков 1914: 169, обр. 93) и богородичната иконография в Ефразиевата базилика в Пореч (Паренцо), назована „Слава на пресвета Богородица“ (Кондаков 1914: 177, обр. 97) и др.

¹¹ Сред изображенията от ранните векове такива са фреските от катакомбите на Комодила в Рим (Кондаков 1914: 182, обр. 101), в Санта Мария Антиква (Кондаков 1914: 270, обр. 180) и др.

¹² Интересна композиционна група от този тип се намира сред средновековните изображения в църквата „Сан Клементе“ в Рим, където в арка в средата на изображението е поместена св. Богородица с Младенеца на трон, със светци разположени от двете ѝ страни (Кондаков 1914: 303–304, обр. 205).

¹³ Примери за така построена композиция от този период могат да се видят в атриума на базиликата „Сан Марко“ във Венеция – отстрани на Богородицата на трон са изобразени патронът на църквата св. Марко и св. Йоан Богослов. В люнетата на капелата, посветена на св. Исидор, в същата катедрала е представена св. Богородица с Младенеца на трон заедно с предстоящите пред нея св. Йоан Кръстител и св. Николай Чудотворец (Кондаков 1915: 339–340, 341, обр. 190, 191).

рил Иванов Уланов (Быкова, Чижикова 2009: 62–63) и др. Що се отнася до XIX в., в Русия професионалните художници успоредно със своите академични творби създават и икони, които отговарят на вкуса и тенденциите на времето, една от които е европеизацията. Създадените по западни образци картини-икони се вписват в съвременната руска иконография, сред тях едни от най-често изпълняваните са многобройните вариации на „Мадоната на трон“ на Рафаел (Красилин 2014: 220–221)¹⁴.

От краткия преглед на богородичната иконография става ясно, че така представена Богородица с Младенеца на трон със светци е обичайно решение, при което предстоящите светци могат да варират. Този извод отговаря на въпроса защо в иконата на Лебедев от „Желязната църква“ са включени Славянските просветители.

Върху избора на светителската двойка вероятно са повлияли няколко вече споменати факта. Добре известно е, че във времето, когато се заражда и впоследствие осъществява идеята за български храм в Истанбул, св. Кирил и св. Методий са сред най-почитаните и много често изобразявани в българската иконография светци. Този култ е пряко свързан с ролята, която те изиграват във времето на борба за независима българска църква. Израз на силната почит към Кирил и Методий и сред българите в Истанбул по това време е изборът те да са патрони на българското училище, което се е помещавало на втория етаж на къщата на Стефан Богориди, над първата дървена църква, както и на единия от параклисите в каменната църква (останала неосъществена), който по проект е предвидено да бъде посветен също на Солунските братя.

В българската иконографска традиция образите на св. Кирил и на св. Методий от XIX в. са изписвани в няколко основни композиционни схеми, в самостоятелни икони и в комбинация с други светци¹⁵. Включването на единия от Славянските просветители в богородична икона също не е непознато. Според Ас. Василиев един от най-ранните възрожденски образи на св. Кирил е от икона на Богородица с Младенеца. Иконата е рисувана от монаха Гаврил Рилец през 1832 г., на нея от двете страни на Богородица са изобразени св. Кирил и св. Иван Рилски в цял ръст (Василиев 1970: 112, обр. 5; Василиев 1987: 70–71; Паскалева 1995: 274). Много подобна на композиционната схема на иконата от Желязната църква се оказва една икона от свищовската църква „Св. Троица“ (Обр. 3). В нея е включена светителската двойка (св. Кирил и св. Методий), изправени в цял ръст от двете

¹⁴ Относно връзките между руското и европейското изкуство вж. също: Кондаков 1901: 36.

¹⁵ За иконографията на св. Кирил и Методий в България вж. Василиев 1970; Божков 1989: 148–250; Паскалева 1995; Чешмеджиев 2013.

страни на Богородица с Младенеца, която е изобразена на трон. Иконата не е датирана, зографът на този етап остава неизвестен, но най-вероятно тя е от края на XIX в. Към тази датировка ни насочва ктиторският надпис, разположен в долната част на изобразителното поле¹⁶. В него се споменава Троянска околия, такава териториално-административна структура (с околии) Княжество България има от приемането на Търновската конституция (1879 г.) до 1959 г. Това ми дава основание да приема, че иконата е рисувана след 1879 г., но не може да се каже дали е преди 1896–1898 г., когато е създадена иконата от иконостаса на Желязната църква. Идентификацията на светците е въз основа на изобразения свитък с азбуката в ръката на единия от тях. Над него се забелязва надпис, който не е запазен, вероятно с името на светеца.

Още по-близък паралел на композиционната подредба в иконата от „Желязната църква“ може да се види в едно изображение на Славянските просветители от Западна Европа. Тази схема е следвана в олтарната апсида в църквата „Св. Кирил и Методий“ (квартал „Карлин“) в Прага, където Солунските братя са изобразени коленичили от двете страни около Богородица на трон (без Младенеца) (Обр. 4 и 5). Композицията принадлежи към стенописите, създадените през 60-те и 70-те години на XIX в., когато в украсата на църквата се включват художниците Макс Пирнер, Грабовски и др. (Божков 1989: 114). Композицията представя обединени образите на св. Кирил и св. Методий заедно с апостолите, предстоящи пред божията майка¹⁷.

Ако се върнем към руската традиция, то по това време (края на XIX в.) заедно с европеизацията на руската икона от Западна Европа в Русия кате-

¹⁶ ТОДОРЪ Н. ЦВЪТАНСКИ ТРОЯНСКА ОКОЛИЯ ЖИВОЦИЪ ВЪ ГР. СВИЦОВЪ.

¹⁷ Кирило-методиевската традиция в Чехия е свързана с политиката на Карл IV Люксембург (1316–1378), по чието време двамата светци се включват в литургичната практика. Тогава е въведена и датата 9 март за честване на празника им. През 1347 г. е основан Емаузкият манастир, между патроните на който са и св. Кирил и св. Методий – заедно със св. Богородица и св. Йероним. В тази позиция ги поставя споменаването им в декрета за основаването на манастира (Бърлиева 2019: 81). По отношение на западната традиция е важно да бъде отбелязано, че в първопечатния Оломоуцки мисал (1499 г.), службата за Славянските просветители е поставена сред апостолските служби, а високият ранг на празника на св. Кирил и св. Методий, според проф. Бърлиева, е подчертан от присъствието на химна *Gloria* в службата (Бърлиева 2021: 5–64). В същият мисал в службата за св. Кирил и св. Методий молитвите, отправени към Отца, са в името на „нашите апостоли и закрилници Кирил и Методий“ (Бърлиева 2021: 71–72), а молитвените четива призовават за молитвено застъпничество от св. Кирил и св. Методий (Бърлиева 2019: 98). Обединението на равноапостолите и един от първоапостолите от своя страна има паралел по-назад в изобразителната западна традиция, където св. Кирил и св. Методий са изписани със св. ап. Андрей и св. Климент Римски, но предстоящи пред Христос, изобразени в „Частния съд“ (IX–X в.) в базиликата „Сан Клементе“ в Рим.

горично навлиза стилът „Модерн“. Той е осезаем в работите на В. Васнецов и М. Несторов, изпълнени във Владимирския събор в Киев (1892–1896 г.) (Красилин 2014: 228). Изцяло в духа на този стил са изпълнени и иконите от иконостаса на „Желязната църква“, като те са повлияни не само от неговите технически характеристики, но и от композиции, използвани в западното изкуство. Направеният паралел не дава достатъчно основания да се твърди категорично, че иконата на Лебедев, създадена 1896–1898 г., е инспирирана от олтарното изображение от църквата в Прага, но не бива да бъде отминат въпросът за появата на подобна фигурална подредба в олтара на църквата в Прага още през 60–70-те г. на XIX в. Не бива да бъде подминат и въпросът за присъствието на българска територия през XIX в. на изображения, представящи в една икона Славянските просветители заедно със св. Богородица, което от своя страна показва, че тази комбинация на светци, макар и необичайна, не е непозната в българската иконопис.

Относно позицията на иконата в иконостаса на „Желязната църква“, поместена над „Гайната вечеря“, може да се каже, че тя е продиктувана от подредбата на иконите в руските иконостаси¹⁸, макар и да се забелязват някои размествания. Пример за тяхното разпределение може да се види както в църковните сгради¹⁹, така и в още една икона от колекцията на Владимирско-Суздальския музей, която представя в кавалетен вариант умален модел на руски иконостас (Быкова, Чижикова 2009: 68–69, обр. 44)²⁰.

¹⁸ От появата на олтарна преграда в ранните векове насетне нейните основни характеристики се променят, обосновани от промените и усложняването на литургичния обред. След появата на икони върху олтарната преграда тяхното количество и броят на редовете, в които са подредени, постепенно се увеличават и в XIII в. иконостасите вече са многоредови. Тази схема се прилага и в руските иконостаси, като се запазва и развива в следващите векове. В XVII в. иконостасът се издига във височина до сводовете и напълно отделя олтара от наоса. През XVIII в. композиционната схема се запазва, но се добавя обемна скулптура. По времето на класицизма високите многоредови иконостаси продължават да съществуват в провинциите. Успоредно с тях се появяват по-ниски, с по-малък брой икони, при които се вижда горната част на олтара. В последната трета на XIX в. се забелязва завръщане към по-ранната схема, но успоредно с многоредовите иконостаси се правят и едноредови. И двата вида съществуват до 1917 г. (Бусева-Давыдова, Ванеян 2014). Основното разпределение на редовете е: 1-ви ред – царски икони; 2-ри ред – Чинове (Дейсисен); 3-ти ред – икони на литургични празници (Празничен); 4-ти ред – ред на пророците (Пророчески); 5-ти ред – Ред на патриарсите (централно изображение е иконата „Отчество“) (Успенски 2001: 210). Важно е да бъде отбелязано, че прародителският ред се обособява през XVI в., когато и страстният цикъл е изключен от празничната поредица с изключение на иконата „Разпятие“ (Бусева-Давыдова, Ванеян 2014).

¹⁹ Вж: Бусева-Давыдова, Ванеян 2014 и приложените там изображения.

²⁰ Иконата е от 1907 г., девет години по-късна от иконите на Лебедев, но в нея се вижда отразена традицията в разпределението на редовете от икони при иконостасите. Тя за девет

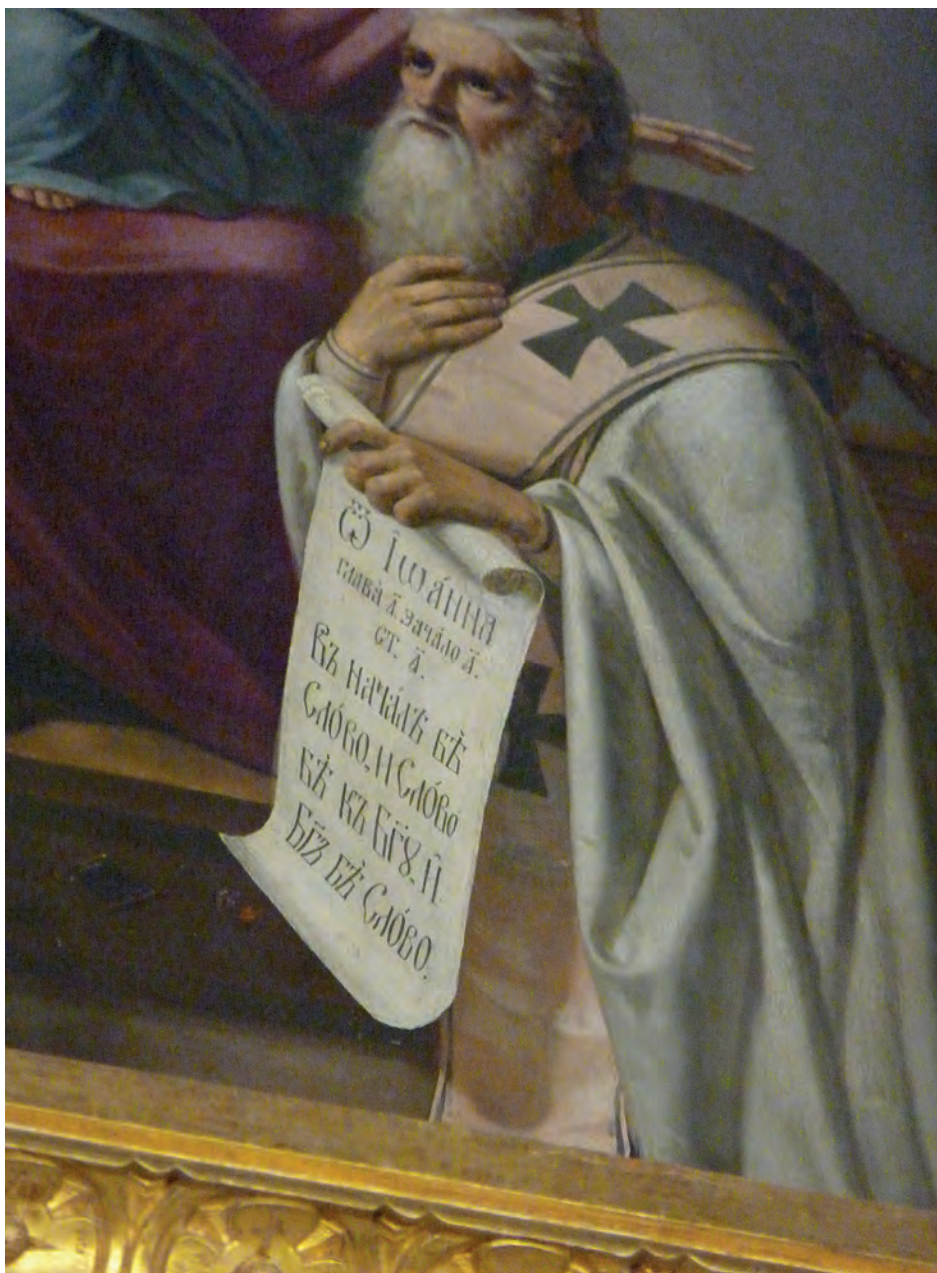
В иконостасите освен царския ред с икони, във вертикала по средата над райските двери се обособяват главните изображения от всеки ред. Броят на включените тук икони зависи от височината на иконостаса и броя на редовете в него. В тази, ако можем да я наречем, вертикална поредица от икони обикновено от долу нагоре, над дверите, се разполагат иконите: „Тайната вечеря“, „Дейсис“ (в апостолския ред), следва редът с литургични празници, над него е „Св. Богородица на трон“ или „Св. Богородица ширшая небес“ (в пророческия ред), над нея са „Новозаветна св. Троица“ и „Разпятие“. Това разпределение е следвано и в иконостаса от „Желязната църква“, макар и в силно съкратен вариант. Образът на Христос Пантократор, или Велик архиерей, липсва, но е изобразена Богородица на трон с Младенеца (със св. Кирил и св. Методий), а в съседните полета са поместени две фигури на пророци със свитъци в ръце и по този начин е обособен пророческият ред (Обр. 6). Включването на равноапостолите св. Кирил и св. Методий в този ред е необичайно. То би могло да бъде обяснено със сливане на установеното вече разпределение на иконите (в редовете на иконостаса) с иконографска схема, позната от олтарното пространство. Богородица е обичайно олтарно изображение в руската традиция, където обикновено е изобразена над апостолите (Евдокимов 2011: 161). А както се вижда от примера от църквата в Прага, Славянските просветители могат да бъдат изобразени и сред апостолите, макар и примерът да е от западното изкуство.

След всичко казано дотук може да се допусне, че в иконографията и позицията на иконата „Св. Богородица с Младенеца с предстоящи пред нея св. Кирил и св. Методий“ се преплитат източни и западни черти. С тази икона в иконостаса се поставя акцент върху един от най-силните светителски култове в България от времето на Възраждането и годините след Освобождението, макар и църквата да не е пряко свързана с него чрез посвещение.

години не е претърпяла основни промени, особено по отношение на централните, главни композиции.

Обр. 1. Икона „Св. Богородица с Младенеца на трон със св. Кирил и св. Методий“, Желязната църква „Св. Стефан“, Истанбул

Обр. 2. Детайл от иконата „Св. Богородица с Младенеца на трон със св. Кирил и св. Методий“, Желязната църква „Св. Стефан“, Истанбул

Обр. 3. Икона „Св. Богородица с Младенеца на трон със св. Кирил и св. Методий“, от църквата „Св. Троица“, Свищов

Обр. 4. Св. Богородица на трон със св. Кирил и Методий и апостоли, олтарната апсида в църквата „Св. Кирил и Методий“ (квартал „Карлин“), Прага

Обр. 5. Св. Богородица на трон със св. Кирил и Методий и апостоли (детайл), олтарната апсида в църквата „Св. Кирил и Методий“ (квартал „Карлин“), Прага

Обр. 6. Централна част на иконостаса на Желязната църква „Св. Стефан“,
Истанбул

ЛИТЕРАТУРА

- Божков 1989 Б о ж к о в, Ат. *Изображенията на Кирил и Методий през вековете*. София, 1989 [Bozhkov At. *Izobrazheniyata na Kiril i Metodiy prez vekovete*. Sofia, 1989].
- Бусева-Давыдова, Ванеян 2014 Б у с е в а - Д а в ы д о в а, И., Ст. В а н е я н, свещ. *Иконостас*. – В: Православная Энциклопедия. Т. 22. Москва, 2014, с. 65–71. <https://www.pravenc.ru/text/389068.html> (достъп 25.02.2021) [Buseva-Davydova, I., St. Vaneian, sviashch. *Ikonostas*. – V: *Pravoslavnaia Entsiklopedia*. Т. 22. Moskva, 2014, s. 65–71. <https://www.pravenc.ru/text/389068.html> (dostap 25.02.2021)].
- Бърлиева 2019 Б ъ р л и е в а, Сл. *Cyriilo-Methodiana & Varia Mediaevalia. Паметници на кирило-методиевската традиция*. София, 2019 [Barlieva, Sl. *Cyriilo-Methodiana & Varia Mediaevalia. Pametnitsi na kirilo-metodievskata traditsia*. Sofia, 2019].
- Бърлиева 2021 Б ъ р л и е в а, Сл. *Кирилметодиевски мотиви в латинската и гръцката книжнина*. София, 2021 [Barlieva, Sl. *Kirilometodievski motivi v latinskata i gratskata knizhnina*. Sofia, 2021].
- Бъчеваров 1898 Б ъ ч е в а р о в, Хр. *Спомен за осветяването на българската черкова „Св. Стефан“ в Цариград-Фенер на 8-й септември 1898 година*. София, 1898 [Bachevarov, Hr. *Spomen za osvetiavaneto na balgarskata cherkova „Sv. Stefan“ v Tsarigrad-Fener na 8-y septemvri 1898 godina*. Sofia, 1898].
- Быкова, Чижикова 2009 Б ы к о в а, М. А., Е. И. Ч и ж и к о в а (сост.). *Подписные иконы XVII – начала XX в. в собрании Владимира-Суздальского музея-заповедника*. Владимир, 2009 [Bykova, M. A., E. I. Chizhikova (sost.). *Podpisnye ikony XVII – nachala XX v. v sobranii Vladimiri-Suzdal'skogo muzeia-zapovednika*. Vladimir, 2009].
- Василиев 1965 В а с и л и е в, Ас. *Български възрожденски майстори*. София, 1965 [Vasiliev, As. *Balgarski vazrozhdenski maystori*. Sofia, 1965].
- Василиев 1970 В а с и л и е в, Ас. *Образи на Кирил и Методий в България*. София, 1970 [Vasiliev, As. *Obrazi na Kiril i Metodiy v Bulgaria*. Sofia, 1970].
- Василиев 1987 В а с и л и е в, Ас. *Български светци в изобразителното изкуство*. София, 1987 [Vasiliev, As. *Balgarski svettsi v izobrazitelnoto izkustvo*. Sofia, 1987].
- Георгиев 1911 Г е о р г и е в, Й. *Принос към историята на българската църква в Цариград*. – Архив на Министерството на народното просвещение, 3 (1911), № 1, с. 20–51 [Georgiev, J. *Prinos kam istoriata na balgarskata tsarkva v Tsarigrad*. – Arhiv na Ministerstvoto na narodnoto prosveshchenie, 3 (1911), № 1, s. 20–51].

- Гергова 1993 Г е р г о в а, Ив. *Графични модели във възрожденската иконография на славянските просветители*. – Проблеми на изкуството, 26 (1993), № 4, с. 3–11 [Gergova, Iv. Grafichni modeli vav vazrozhdenskata ikonografia na slavianskite prosvetiteli. – Problemi na izkustvoto, 26 (1993), № 4, s. 3–11].
- Евдокимов 2011 Е в д о к и м о в, П. *Изкуството на иконата – богословие на красотата*. София, 2011 [Evdokimov, P. Izkustvoto na ikonata – bogoslovie na krasotata. Sofia 2011].
- Иванникова 2013 И в а н н и к о в а, А. П. *Особенности иконографии нового времени. Почитание святых равноапостольных братьев Кирилла и Мефодия в России в XVIII – начале XX века*. – В: В начале было слово. Москва–Санкт-Петербург, 2013, с. 89–111 [Ivannikova, A. P. Osobennosti ikonografii novogo vremeni. Pochitanie sviatykh ravnoapostol'nykh brat'ev Kirilla i Mefodiia v Rosii v XVIII – nachale XX veka. – V: V nachale bylo slovo. Moskva–Sankt-Peterburg, 2013, s. 89–111].
- Иванникова, Кириченко, Петраков, Шалина 2013 И в а н н и к о в а, А. П., А. П. К и р и ч е н к о, В. В. П е т р а к о в, И. А. Ш а л и н а. *Каталог икон изображением свв. Кирилла и Мефодия*. – В: В начале было слово. Москва–Санкт-Петербург, 2013, с. 112–125 [Ivannikova, A. P., A. P. Kirichenko, V. V. Petrakov, I. A. Shalina. Katalog ikon izobrazheniem svv. Kirila i Mefodiia. – V: V nachale bylo slovo. Moskva–Sankt-Peterburg, 2013, s. 112–125].
- Иванова 2000 И в а н о в а, Бл. *Архитектурата и иконостасът на Желязната църква в Истанбул*. – Църковен вестник, № 2, 2000, с. 8 [Ivanova, Bl. Arhitekturata i ikonostasat na Zhelyaznata tsarkva v Istanbul. – Tsarkoven vestnik, № 2, 2000, s. 8].
- Иванова 2000а И в а н о в а, Бл. *Иконостасът на черквата „Св. Стефан“ в Истанбул*. – Арх & арт борса, 9 (2000), № 8 (412), с. 26 [Ivanova, Bl. Ikonostasat na cherkvata „Sv. Stefan“ v Istanbul. – Arkh & art borsa, 9 (2000), № 8 (412), s. 26].
- Иванова 2001 И в а н о в а, Бл. *Иконописта в иконостаса на храма „Св. Стефан“ в Истанбул*. – Арх & арт борса, 10, 3–10 октомври 2001, с. 12–13 [Ivanova, Bl. Ikonopista v ikonostasa na hrama „Sv. Stefan“ v Istanbul. – Arkh & art borsa, 10, 3–10 oktomvri 2001, s. 12–13].
- Иванова 2003 И в а н о в а, Бл. *Иконите в иконостаса на църквата „Св. Стефан“ в Истанбул*. – Архитектура, 50 (2003), № 3–4, с. 74–77 [Ivanova, Bl. Ikonite v ikonostasa na tsarkvata „Sv. Stefan“ v Istanbul. – Arhitektura, 50 (2003), № 3–4, s. 74–77].
- Иванова 2008 И в а н о в а, Бл. *Българските старини в Цариград*. – Електронно списание LiterNet, 14.05.2008, № 5 (102).

- https://litenet.bg/publish22/b_ivanova/bylgarskite.htm (достъп 14.02.2021). [Ivanova, Bl. Balgarskite starini v Tsarigrad. – Elektronno spisanie LiterNet, 14.05.2008, № 5 (102). https://litenet.bg/publish22/b_ivanova/bylgarskite.htm (dostap 14.02.2021)].
- Иванова 2010 И в а н о в а, Бл. *Когато Изтокът срещне Запада: Стилови особености на църковния комплекс „Св. Стефан“ в Цариград.* – В: Балканите – многоликите измерения на европейската култура. София, 2010, с. 293–308 [Ivanova, Bl. Kogato Iztokat sreshntne Zapada: Stilovi osobenosti na tsarkovnia kompleks „Sv. Stefan“ v Tsarigrad. – V: Balkanite – mnogolikite izmerenia na evropeyskata kultura. Sofia, 2010, s. 293–308].
- Иванова 2020 И в а н о в а, Бл. *Българският архитектурен комплекс на Златния рог.* София, 2020 [Ivanova, Bl. Bulgarskiyat arhitekturen kompleks na Zlatnia rog. Sofia, 2020].
- Кондаков 1901 К о н д а к о в, Н. П. *Современное положение русской народной иконописи.* Санкт-Петербург, 1901 [Kondakov, N. P. Sovremennoe polozhenie russkoj narodnoj ikonopisi. Sankt-Peterburg, 1901].
- Кондаков 1910 К о н д а к о в, Н. П. *Иконография Богоматери. Связи греческой и русской иконописи с итальянской живописью раннего Возрождения.* Санкт-Петербург, 1910 [Kondakov, N. P. Ikonografija Bogomateri. Sviasi grecheskoj i russkoj ikonopisi s ital'ianskoju zhivopis'iu rannego Vozrozhdeniia. Sankt-Peterburg, 1910].
- Кондаков 1914 К о н д а к о в, Н. П. *Иконография Богоматери.* Т. 1. Санкт-Петербург, 1914 [Kondakov, N. P. Ikonografija Bogomateri. T. 1. Sankt-Peterburg, 1914].
- Кондаков 1915 К о н д а к о в, Н. П. *Иконография Богоматери.* Т. 2. Санкт-Петербург, 1915 [Kondakov, N. P. Ikonografija Bogomateri. T. 2. Sankt-Peterburg, 1915].
- Красилин 2014 К р а с и л и н, М. *Русская икона XVIII – начала XX веков.* – В: История иконописи. Под ред. Т. Мойсеевой. Твер, 2014, с. 209–230 [Krasilin, M. Russkaia ikona XVIII – nachala XX vekov. – V: Istoriia ikonopisi. Pod red. T. Moiseevoi. Tver, 2014, s. 209–230].
- Лебедев Лебедев, Клавдий Васильевич (1852–1916). https://rah.ru/the_academy_today/the_members_of_the_academie/member.php?ID=52978 (достъп 25.02.2021) [Lebedev, Klavdii Vasilievich (1852–1916). https://rah.ru/the_academy_today/the_members_of_the_academie/member.php?ID=52978 (dostap 25.02.2021)].
- Максим Пловдивски 1929 М а к с и м П л о в д и в с к и. *Българската църква в Цариград.* – Църковен вестник, № 40, 9 ноември 1929, с. 474–476 [Maksim Plovdivski. Balgarskata tsarkva v

- Tsarigrad. – Tsarkoven vestnik, № 40, 9 noemvri 1929, s. 474–476].
- Милчев 1963 М и л ч е в, Ат. *Кирил и Методий в древноруската книжнина и изкуство*. – Археология, 5 (1963), № 2, с. 16–19 [Milchev, At. Kiril i Metodiy v drevnoruskata knizhnina i izkustvo. – Arheologia, 5 (1963), № 2, s. 16–19].
- Младенова 2009 М л а д е н о в а, М. *Академик Никола Начов – памет за будителя, по случай 150 години от рождението му*. – Библиотека, 16 (2009), № 5–6, с. 72–83 [Mladenova, M. Akademik Nikola Nachov – pamet za budityela, po sluchay 150 godini ot rozhdenieto mu. – Biblioteka, 16 (2009), № 5–6, s. 72–83].
- Паскалева 1995 П а с к а л е в а, К. *Кирил и Методий в изобразителното изкуство*. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1995, с. 265–278. [Paskaleva, K. Kiril i Metodiy v izobrazitelното izkustvo. – V: Kirilo-Metodievска entsiklopedya. T. 2. Sofia, 1995, s. 265–278].
- Сапунов 1884 С а п у н о в, Н. *Дневник по съграждането на първата българска в Цариград черква „Св. Стефан“*. 1847–1849. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 11 (1884), с. 59–113 [Sapunov, N. Dnevnik po sagrazhdaneto na parvata balgarska v Tsarigrad cherkva „Sv. Stefan“. 1847–1849. – Periodichesko spisanie na Bulgarskoto knizhovno druzhestvo, 11 (1884), s. 59–113].
- Сапунов 1999 С а п у н о в, Н. *Дневник по съграждането на първата българска църква в Цариград „Св. Стефан“*. 1847–1849. В. Търново, 1999 [Sapunov, N. Dnevnik po sagrazhdaneto na parvata balgarska tsarkva v Tsarigrad „Sv. Stefan“. 1847–1849. V. Tarnovo, 1999].
- Стойнов 1923 С т о й н о в, Ив. *Българската светиня на Златния рог и нейното минало*. София, 1923 [Stoynov, Iv. Balgarskata svetinia na Zlatnia rog i neynoto minalo. Sofia, 1923].
- Темелски 1998 Т е м е л с к и, Хр. *Българската светиня на Златния рог*. В. Търново, 1998 [Temelski, Hr. Balgarskata svetinya na Zlatnia rog. V. Tarnovo, 1998].
- Темелски 2005 Т е м е л с к и, Хр. *Българската светиня на Златния рог*. 2. прераб. и доп. изд. София, 2005. [Temelski, Hr. Balgarskata svetinya na Zlatnia rog. 2. prerab. i dop. izd. Sofia, 2005].
- Труфешев 1984 Т р у ф е ш е в, Н. *Синтезът на архитектурата с монументалните изкуства в България 1878–1918 г.* – В: Из историята на българското изобразително изкуство. Сборник от студии. Т. 2. София, 1984, с. 146–215 [Trufeshev, N. Sintezat na arhitekturata s monumentalnite izkustva v Bulgaria 1878–1918 g. – V: Iz istoriyata na balgarskoto izobrazitelno izkustvo. Sbornik ot studii. T. 2. Sofia, 1984, s. 146–215].

- Тунджер 2003 Тунджер, С. *Българската черква „Свети Стефан“*. – Архитектура, 50 (2003), № 3–4, с. 70–73 [Tundzher, S. Balgarskata cherkva „Sveti Stefan“. – Arhitektura, 50 (2003), № 3–4, s.70–73].
- Успенски 2001 Успенски, Л. *Богословие на иконата*. София, 2001 [Uspenski, L. Bogoslovie na ikonata. Sofia, 2001].
- Фартусов 2002 Фартусов, В. Д. *Руководство к писанию икон святых угодников Божиих в порядке дней года. Опыт пособия для иконописцев*. Москва, 2002 [Fartusov, V. D. Rukovodstvo k pisaniiu ikon sviatykh ugodnikov Bozhiikh v poriyadke dnei goda. Moskva, 2002].
- Филимонов 1874 Филимонов, Г. *Сводный иконописный подлинник XVIII века*. Москва, 1874 [Filimonov, G. Svodnyĭ ikonopisnyĭ podlinnik XVIII veka. Moskva, 1874].
- Чешмеджиев 2013 Чешмеджиев, Д. *Изображения святых Кирилла и Мефодия в искусстве эпохи Болгарского возрождения*. – В: В начале было слово. Москва–Санкт-Петербург, 2013, с. 55–63 [Cheshmedzhiev, D. Izobrazheniia sviatykh Kirilla i Mefodiia v iskusstve epokhi Bolgarskogo vozrozhdeniia. – V: V nachale bylo slovo. Moskva–Sankt-Peterburg, 2013, s. 55–63].
- Шалина 2013 Шалина, И. А. *Традиции почитания на Руси Кирилла и Мефодия и особенности их иконографии*. – В: В начале было слово. Москва–Санкт-Петербург, 2013, с. 65–85 [Shalina, I. A. Traditsii pochitaniia na Rusi Kirilla Mefodiia i isobennosti ikh ikonografii. – V: V nachale bylo slovo. Moskva–Sankt-Peterburg, 2013, s. 65–85].
- Шалина, Иванникова 2018 Шалина, И. А., А. П. Иванникова. *Кирилл. На Руси*. – В: Православная Энциклопедия. Т. 34. Москва, 2018, с. 186–225. http://www.pravenc.ru/text/1840253.html#part_9 (доступ 16.02.2021) [Shalina, I. A., A. P. Ivannikova. Kirill. Na Rusi. – V: Pravoslavnaia Entsiklopediia. T. 34. Moskva, 2018, p. 186–225. http://www.pravenc.ru/text/1840253.html#part_9 (dostap 16.02.2021)].

THE “VIRGIN MARY AND INFANT JESUS ON THE THRONE WITH STS CYRIL AND METHODIUS” ICON AT THE IRON CHURCH IN ISTANBUL

(Summary)

The paper is focused on the crowning icon in the central cella, which depicts Virgin Mary with the infant Jesus, sitting on a throne, and St Cyril and St Methodius kneeling before her. The piece is painted by Russian itinerant artist Kl. Lebedev. It is notable for its unusual iconography. This article illustrates this fact by providing an overview of the iconography of the Virgin Mary. Another point of discussion is the traditional

Russian iconography, where Virgin Mary and Baby Jesus on a throne, with various saints kneeling at her side, is a widely-used composition. There are several factors which influenced the choice of saints that the Russian artist depicted in the Bulgarian church in Istanbul. Chief among them is the fact that at the time talks of building the church began, St Cyril and St Methodius were among the most revered and commonly depicted saints in Bulgarian iconography. This is a result of their substantial role in the fight for an independent Bulgarian church. At that time, Bulgarians in Istanbul showed their reverence by choosing the two saints as patrons for the local Bulgarian school. The composition seen in the icon at the “Iron Church” is comparable to that of several other paintings discussed in the paper. Two of those are found in Bulgaria – an icon of the Virgin Mary and the infant Jesus, painted by the monk Gavril Rilets in 1832, and one from the late XIX century, found at the “Holy Trinity” church in Svishtov. The third is from Western Europe and is at the “Sts Cyril and Methodius” church in Prague’s Karlín neighbourhood. The icon’s position at the “Iron Church” is influenced by that of Russian iconostases, whereas its iconography is based on both Eastern and Western sensibilities.

Keywords: The Iron Church “St Stephen”, Istanbul; iconography of St Cyril, St Methodius and the Mother of God with infant Jesus; “Sts Cyril and Methodius” church in Prague’s Karlín neighbourhood.

*Totka Grigorova,
Cyrillo-Methodian Research Centre –
Bulgarian Academy of Sciences*